

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

На правах рукопису

СВЯТЕНКО ГАННА ВАСИЛІВНА

СТАВОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ВУЗІВ КУЛЬТУРИ Я МИСТЕЦТВА

В УКРАЇНІ В РАДЯНСЬКОМУ ПЕРІОДІ

Спеціальність: 17.00.01.

Теорія та історія культури

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

Київ - 1996

дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії Київського державного
інституту культури

Науковий керівник —	доктор історичних наук, професор Гордієнко Леонід Митрофанович
Офіційні опоненти —	доктор історичних наук, професор Кузьмінець Олександр Васильович кандидат історичних наук, доцент Мінгазудінов Алік Фасітдінович
Провідна установа	Український державний педагогіч- ний університет ім. М.П.Драгома- нова

Захист відбудеться 24 жовтня 1996 р. о 15³⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.34.02. при Київсь-
кому державному інституті культури (Київ, вул. Шорса, 36).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
державного інституту культури (Київ, вул. Шорса, 36).

Автореферат розісланий "22" 03 1996 року.

Г.М. Загадарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. На зламі епох, коли відбувається складний процес переходу до нового суспільства, загострилася потреба в глибоких наукових дослідженнях з вітчизняної історії. Об'єктивний аналіз набутого досвіду дасть можливість переосмислити минуле, здобути уроки для сьогодення. А це сьогодення на кожному нашому невпевненому поки що кроці до нового життя доказує нам, як багато ми втратили, зневажаючи звичайні людські цінності, руйнуючи споконвічні моральні принципи, часто замінюючи їх ідеологічними догмами.

Немало зусиль доклала до цього й освітянська система, зокрема вузи культури та мистецтва як складова її частина. Розвиток та вдосконалення роботи вузів цього профілю прямо залежить від вивчення історії їх становлення, критичного осмислення здобутків та недоліків, помилок, допущених на різних етапах еволюції країни. Це допоможе перебудові всієї системи мистецької освіти, пошуку нових форм організації підготовки кваліфікованих кадрів.

Взаємозв'язок суспільства і вищої школи нерозривний. Загальна атмосфера деформованого суспільного життя протягом семи десятиріч негативно впливала на розвиток вузів в Україні. Командно-адміністративні методи управління вищою школою проявилися у волюнтаризмі та політизації її діяльності, починаючи з добору педагогічних кадрів, розвитку наукових напрямків і закінчуючи професійною підготовкою та вихованням студентів. У результаті склалася зацентралізована неповоротка, інерційна освітянська система. Оскільки в державі панував волюнтаристичний принцип управління, ця система формувалася по відомствах і галузях і, природно, була зорієнтована на підготовку вузькопрофільних фахівців з великою кількістю спеціальностей та спеціалізацій. При цьому втрачалися універсальність та фундаментальність освіти. Шоправда, серед випускників вузів було чимало обдарованих, неординарних особистостей, які згодом ставали гордістю країни, прославляючи українське мистецтво завдяки тим знанням і навичкам, які вони отримали в навчальних закладах. Проте історія вищої школи засвідчує, що владні структури спрямовували її здебільшого на підготовку функціонерів, виконавців, формування "нової людини", "гомо советікус" – сунний наслідком тоталітарної держави.

В умовах, коли ламаються старі стереотипи і виробляються нові підходи до вирішення суспільних проблем, перед вищою школою постають складні й відповідальні завдання: необхідно поліпшувати якість підготовки спеціалістів, підвищувати рівень їх професійності та компетентності. Це зумовлює перебудову роботи вищої школи на основі державної політики, адекватної сучасним вимогам до спеціалістів. Перші кроки до цього вже зроблено — урядом України в жовтні 1995 р. створено нове Міністерство культури та мистецтв, на яке покладається завдання підняти підпорядковані йому вузи на якісно новий ступінь.

Відповідного сучасним потребам рівня вітчизняна наука, культура й освіта досягне лише у випадку корінної переорієнтації навчально-виховного процесу на основі принципово інших соціально-економічних чинників, нетрадиційних підходів, нових концепцій.

Демократизація суспільного життя, яка демонтувала адміністративну систему управління, поступово проникає і в вузи. Формується новий тип управління навчальними закладами, суть якого полягає у розмежуванні стратегії і тактики керування їх діяльністю, у впровадженні самоврядування. Стратегічні питання перебудови й розвитку вузівської освіти є прерогативою її центральних керівних органів, а тактичні переходять у компетенцію вузів та кафедр.

Радикальні зміни, які відбуваються сьогодні у вищій школі, зумовили перебудову виховного процесу, який зазнав найбільшої деформації. Особливо нашкодили догматизований виклад у вузах положень марксизму-ленінізму та ті перекручення, що були допущені в їх інтерпретації.

Зростання самосвідомості українського народу, його потяг до знання власної історії та культури вимагає поглибленого вивчення та аналізу освітянських проблем, особливо в досліджуваних навчальних закладах, випускники яких покликані відроджувати національні традиції, самобутню українську культуру.

Все вищезазначене свідчить про актуальність вибраної теми.

Хронологічно дослідження охоплює період від 20-х років, коли почала формуватися система мистецьких вузів, до 90-х років, коли розгорнувся в незалежній Українській державі процес докорінної перебудови всієї освітянської галузі. Такі хронологічні рамки дисертації дозволили прослідкувати історію становлення і функціо-

нивання системи вузів культури та мистецтва в динаміці. виявити тенденції її розвитку і вдосконалення, проаналізувати вплив на внутрівузівське життя і організацію навчально-виховного процесу перетворень і змін, що відбувалися в суспільно-політичному житті країни на різних етапах її розвитку.

Об'єкт дослідження : виші навчальні заклади культури й мистецтва в Україні.

Предмет дослідження : організаційні засади, форми й методи роботи вузів, а також керівна діяльність навчальними закладами державних, партійних, владних структур.

Стан наукової розробки проблеми. Загальні питання формування системи вищої освіти в Україні і державної політики в галузі культури певною мірою відображені в публікаціях 20-30-х років.⁽¹⁾ Для більшості з них характерний популяризаторський виклад матеріалу, недостатність аргументації, відсутність глибокого аналізу стану вищої освіти. Досягнення в галузі підготовки кадрів приписувалися комуністичній партії, а прорахунки - "націоналістичним" та "ворожим елементам".

У працях керівників освіти в Україні Г.Ф.Гринька, М.О.Скрипника (2), Я.П.Ряппо (3) (останні найґрунтовніше щодо насиченості інформаційним та фактичним матеріалом) зроблено спробу узагальнити початковий досвід діяльності радянської вищої школи. Проте вузькокласовий, партійний погляд на поставлені проблеми заважав

1. Народна освіта на Україні.- Х.: Червоний шлях, 1925: Образцов В., Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні.- Х., 1927: Авдієнко М.О. Народна освіта на Україні.- Х., 1927: Овсиєнков К. Классовая борьба в высшей школе и задачи комсомола.- К., 1931: Дізель С., Баунштейн В. Боротьба за вищу школу.- Х., 1931.

2. Гринько Г.Ф. Очередные задачи советского строительства в области просвещения.- Х., 1920: Скрипник М.О. Реконструкція країни і перебудови школи: Доповідь та кінцеве слово на IV Всеукраїнському з'їзді "Робос".- Х., 1932.

3. Ряппо Я.П. Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924).- К.: Гос. изд-во Украины, 1925: Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції.-Х.,1927: Ряппо Я.П. Радянське студентство. Характеристика вузів України.- Х., 1928.

авторам об'єктивно оцінити події і факти. Стан мистецьких вузів окреслено схематично, шляхи їх розвитку висвітлюються поверхово. Все ж ці публікації, хоч і позначені певною декларативністю, дають загальне уявлення про способи та форми становлення вищої освіти і започатковують процес накопичення конкретного історичного матеріалу.

Стан мистецької школи аналізувався у ряді статей. В них йшлося про перепідготовку кадрів художньої освіти, про необхідність дострокового випуску спеціалістів, про принципи побудови навчальних планів (1), особливості системи вищої освіти в Україні та її прояви в музичних вузах, дискутувалися питання вдосконалення змісту та форм роботи навчальних закладів, розроблялися методи українізації навчання (2). Проблеми становлення бібліотечної освіти, реорганізації відповідних інститутів і зміни цільових установок, а також принципи комплектування вузів студентами висвітлювалися в публікаціях Ф.Фридьєва, О.Траїцької, А.Зільберштейна, І.Соловєя. (3) У цих працях багато фактичного матеріалу, але бракує критичного підходу, самостійної оцінки стрімких змін у системі освіти, аналізу причин низької якості підготовки кадрів. Інакше не могло й бути, адже автори – сучасники та безпосередні творці реформ – відображали характерні для того часу тенденції радянської історіографії, зокрема суб'єктивне

1. Полферов Я. Реформа профессионально-художественного образования // Шлях освіти.- 1924.- №11-12; Врона И.И. Художественное образование и рабочая молодежь // Путь просвещения.- 1923.- №3; Киевский художественный институт.- К., 1928.

2. Зенкевич С. Музична школа на шляху Жовтня //Музика.-1927.- №4; Безький А.К. Музична освіта на Україні //Музика.-1925.- №2; Бабий А. Музыкальное образование на Украине после Октября //Сов. музыка.- 1935.- №1.

3. Фридьев Ф. Подготовка библиотечных кадров на Украине // Красный библиотечный.- 1930.- №10; Траїцька О. Бібліотечний факультет ВУІКО в 1933-1934 рр. // Бібліотека у соціалістичному будівництві.- 1934.- №9; Зільберштейн А. Професія політосвітника та його підготовка // Шлях освіти.- 1927.- №6; Соловєй І. До перспектив підготовки політосвітних кадрів та реорганізації ХІПО //Політосвітник.- 1930.- №1(3).

висвітлення процесів розвитку освіти, прикрашування дійсності, приховування негативних явищ.

Через два десятиліття, з другої половини 50-х років, знову з'являються праці, які безпосередньо торкаються теми нашого дослідження. (1) У них висвітлювалися деякі проблеми окремих вузів. При цьому увага акцентувалася на кількісних показниках, а проблеми якісної підготовки замовчувалися. Невеликий обсяг робіт не дав змоги авторам детальніше проаналізувати навчально-виховний процес. Праці здебільшого характеризуються описовістю, схематично-ретроспективним поданням матеріалу.

У колективних монографіях, де узагальнювався піввіковий досвід функціонування системи освітніх закладів, простежувалося становлення інституцій вищої школи, аналізувався соціальний стан студентів, йшов пошук типів вищої школи та форм і методів навчання, що найбільше відповідали потребам радянського ладу (2). Відповідно до вимог часу процес політизації вищої школи опіювався як досягнення. Неможливість вийти за межі встановлених доктрин позбавляла ці роботи критичності та об'єктивності, зводила до коментаторства й стандартизації у викладенні матеріалу. Питання мистецької освіти окреслювалися фрагментарно, стисло, переважно в цифрах.

Частковий аналіз особливостей формування системи вищої освіти в Україні зроблено в працях А.С.Сокальського, Н.М.Ляшенка, Л.І.Носова, Г.М.Шевчука, А.І.Лутченка.

Історію становлення деяких мистецьких вузів можна відтворити за виданнями, присвяченими їх ювілейним датам. (3) У них простежу-

1. Євсєєв О.І., Виноградов А.П., Майборода О.А. Підготовка культосвітніх працівників у Харківському бібліотечному інституті. - Х., 1957; Виноградов А.В., Витязков В.Т., Євсєєв О.І. З історії Харківського державного інституту культури (1957-1967 рр.) // Бібліотекознавство та бібліографія. - Х., 1967. - Вип. 5; Мальча А.Г. Вузы искусства и культуры на пороге нового учебного года // Вестн. высш. шк. - 1959. - №8.

2. Вища школа Української РСР за 50 років (1917-1967). - К., 1967; Розвиток української культури за роки Радянської влади. - К., 1967.

3. Харьковский государственный институт культуры (1929 - 1979). - Х., 1979; 50 лет Киевской консерватории. - К., 1963.

ються структурні зміни, процеси реорганізації вузів, певною мірою обґрунтовується їх необхідність, аналізуються методи роботи викладацького складу вузів. Акцентується увага на відмінності української системи мистецької освіти у 20-ті роки від російської. Спрощений підхід до проблем розвитку навчальних закладів, намагання показати цей процес як постійне вдосконалення усіх ланок вузівського життя — характерна риса цих праць.

Матеріали семінарів-інтерв'ю, республіканських науково-практичних конференцій також відображають окремі аспекти вдосконалення навчального процесу, питання добору й підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу. (1)

Рівень розвитку мистецької освіти відображено у відповідних розділах таких фундаментальних праць, як "Історія Української РСР", "Історія міст і сіл Української РСР" та в енциклопедіях.

Проаналізувавши згадані праці, можна впевнитися, що процес становлення і розвитку вузів культури та мистецтва висвітлено у науковій літературі недостатньо. Не було жодної роботи узагальнюючого характеру, відображалися лише окремі аспекти проблеми, обмежені невеликим періодом дослідження. Зведення в науковий обіг нового фактичного матеріалу в цілому використовувалося для ілюстрації вже існуючих висновків. Законодавцем в історичні науки була офіційна ідеологія, яка вимагала догматичного, тенденційного й безпроблемного викладання фактів. На першому плані були позитивні явища, негативні ж розглядалися як випадкові, не типові для радянської вищої школи.

Зі зміною у 80-х — на початку 90-х років політичної ситуації в країні складаються умови для неупередженого висвітлення історії вітчизняної освіти. Розширюється джерельна база, внаслідок чого розробляються нові ідеї, концепції. В ряді монографій автори комплексно показують негативні наслідки командно-адміністративної системи керівництва вузами, подають рекомендації щодо

1. Совершенствование подготовки культурно-просветительских кадров в Украинской ССР: Материалы респ. науч.-практ. конференции. — Х., 1975; Республіканская научно-теоретическая конференция "Актуальные проблемы подготовки кадров в области искусства и культуры в свете перестройки высшего и среднего специального образования: Тез. докл. — Николаев, 1988.

поліпшення якості підготовки фахівців. (1) Піднімаються питання необхідності гуманітаризації навчання, перебудови змісту суспільних дисциплін і надання вузам більшої самостійності в цьому напрямку. (2) Деякі проблеми удосконалення роботи досліджуваних вузів вирішуються в статтях В.Г.Захарова, Н.В.Дьяченка, Н.Н.Кушнаренка, В.С.Бабица, Л.З.Амлінського. З нових позицій висвітлюється історія радянського суспільства, зокрема й становлення та розвиток вищої освіти, в працях В.К.Барана, С.В.Кульчицького, В.М.Даниленка, Ю.І.Маловала, Л.А.Шевченко, висновки яких ґрунтуються на цілому ряді нових документів.

Своєрідні погляди на досліджуваний період знаходимо в літературі української діаспори. Так, працям О.Субтельного, С.Николишина, І.Лисак-Рудницького, Л.Андрієвського притаманні абсолютно інші підходи до освітянських проблем, досліджується фактичний матеріал, який раніше не використовувався вітчизняною історіографією. Вивчення цих публікацій дало змогу більш об'єктивно оцінити становище вищої школи радянського часу.

Мета дослідження : на основі об'єктивного висвітлення фактів, аналізу архівних джерел та історичної літератури показати складність і суперечливість процесу становлення й розвитку вузів культури та мистецтва.

Відповідно до цього ставляться такі **завдання :**

- розглянути динамічний процес становлення мережі й удосконалення структури мистецьких вузів, проаналізувати причини численних реорганізацій, виявити зв'язок розвитку досліджуваних вузів із загальними процесами еволюції суспільства;
- визначити особливості розвитку мистецьких навчальних закладів, розкрити причини, що обумовлювали їх;
- окреслити проблеми кадрового забезпечення вузів кваліфікованими спеціалістами, виявити причини їх невирішення;

1. Старченко Т.Я., Стоян О.М., Бобик О.І. Вища школа на шляху оновлення. - Львів, 1991: Каніщенко Л.О., Литвин В.М. Вища школа: шляхи перебудови. - К., 1988.

2. Купев Р. Гуманитаризация образования и перестройка преподавания социально-политических наук // Вестн. высш. шк. - 1991. - №1: Пархоменко В. Высшая школа Украины: от усредненности - к индивидуальности // Вестн. высш. шк. - 1991. - №9.

- розглянути питання матеріально - технічного забезпечення навчальних закладів, виявити основи недостатнього фінансування інститутів культури й мистецтва;

- проаналізувати вплив політичних та соціально-економічних факторів на розвиток змісту та форм організації навчально-виховного процесу;

- на основі наукового узагальнення основних тенденцій розвитку вузів у досліджуваній період сформулювати пропозиції та рекомендації, які, на думку автора, можуть сприяти удосконаленню діяльності вузів культури й мистецтва на сучасному етапі розвитку.

Теоретико - методологічною основою дослідження стали принципи об'єктивності та історизму, що дають змогу неупереджено й правдиво відобразити широкий аспект проблем, пов'язаних з формуванням і розвитком системи вищих навчальних закладів культури й мистецтва в Україні в роки радянської влади.

Джерельною базою дослідження стали головним чином архівні матеріали. Дисертантом використано документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (Ф.166 - Фонд Наркомосу України). В основному - це постанови та розпорядження Ради Міністрів СРСР і УРСР та Ради Народного Комісаріату освіти, а також доповідні записки, стенограми республіканських нарад з проблем вищої школи, матеріали засідань колегії НКО України та окремих його структурних підрозділів, кошториси документи. Ретельно вивчалися відповідні документи фонду Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР за 1946-1953 рр. (Ф.4849) та фонди Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів України за 1936-1953 рр. (Ф.4763) і Комітету в справах культурно-просвітницьких закладів УРСР (Ф.4762), в підпорядкуванні яких у зазначені роки знаходилися мистецькі вузи. Проаналізовано накази комітетів, зведені звіти про роботу вузів, документи республіканських нарад творчих навчальних закладів, листування з керуючими організаціями з проблем упорядкування навчання та виховання. Матеріали фонду Міністерства культури України (Ф. 5116) за 1953-1975 рр. дають уявлення про стан і заходи по вдосконаленню структури й методів навчання у вузах. Щоб мати максимум інформації для об'єктивного аналізу поставлених проблем, автор звернувся до архіву Міністерства культури України. Вивчалися документи періоду 1976-1994 рр.: накази та розпорядження, протоколи й

стенограми засідань колегії Міністерства культури, зведені звіти з різних питань роботи вузів, що дало змогу проаналізувати динаміку розвитку навчальних закладів, чисельність та контингент студентів, кількісне та якісне забезпечення професорсько-викладацьким складом, їх наукову діяльність, матеріально-технічний стан вузів.

З документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України переважно використано ті, що висвітлюють політику ЦК КП(б)У в галузі освіти, роль партійних організацій у житті вузів.

Історію кожного окремого вузу досліджено за документами Харківського державного обласного архіву та Державного архіву м. Києва. Вивчення архівних матеріалів показало, що в більшості документів акцентується увага на кількісні показники, переважає тенденція до згладжування існуючих проблем у діяльності вузів.

Джерелом для дослідження послужили також збірники документів з проблем культурного будівництва та освіти в Україні.⁽¹⁾ Вони цінні тим, що складалися на основі матеріалів центральних та місцевих архівів. Рівень археографічного опрацювання, зміст та тематика документів свідчать, що створені ці збірники в період упередженого ставлення до історичних знань, що зумовило наявність ідеологічного догматизму, безпобовженості та тенденційної односпрямованості. Тобто, матеріали підбиралися так, щоб підтвердити успіхи у справі перетворень у вишній школі.

Збірники документів і матеріалів, видані відповідними міністерствами (2), дають краще уявлення про атмосферу того часу.

1. Культурне будівництво на Україні (1917-1960): 36. документів.- К., 1967: Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1941-1976).- К., 1977: Збірник постанов і розпоряджень уряду СРСР.- К., 1930-1990: Вопросы идеологической работы КПСС: 56. важнейших решений КПСС (1965-1972).- М., 1972.

2. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по НКО УСРР.- Х., 1920: Бюлетень НКО УСРР за 1921-1932 рр. - Х., Збірник наказів та розпоряджень Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти (1943-1989 рр.).- К., 1989: Приказы и решения коллегии по организации научно-исследовательской работы в вузах Министерства высшего и среднего специального образования Украинской ССР за 1975-1977 гг.- К., 1977.

про турботи тодішньої вищої освіти. Разом з тим вони свідчать про жорстке підпорядкування вузівського життя партійним та державним органам, про недостатню увагу владних структур до проблем мистецької школи.

Важливим джерелом для нас стали також статистичні та довідкові видання.⁽¹⁾ Вони містять численні фактичні дані. Проте тут треба пам'ятати, що офіційна статистика мала схильність до перебільшення. Другорядне відношення до вузів культури та мистецтва зумовлювало неповне і несистематичне введення даних про них у ці збірники.

Використано в дисертаційній роботі також матеріали періодичних видань ("Радянська освіта", "Освіта", "Культура і життя", "Соціалістична культура", "Літературна Україна", "Радянське мистецтво", "Вісті з України" та ін.)

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше в українській історіографії на основі значного фактичного матеріалу, частина якого раніше не була в науковому обігу, досліджується процес становлення та розвитку вузів культури та мистецтва в Україні за радянський період. В дисертації вивчається проблема кадрового забезпечення навчальних закладів, подається реальний стан матеріально-технічного оснащення вузів. З сучасних позицій проаналізовано навчально-виховний процес у навчальних закладах, прослідковано зміни в його організації та змісті. Його залежність від тенденцій політичного і духовного розвитку суспільства. Узагальнено як позитивні результати діяльності вузів по підготовці кваліфікованих фахівців, так і суттєві недоліки й прорахунки. Сформульовано практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення роботи вузівських колективів.

Практична значимість дисертації в тому, що її матеріали, а також висновки та рекомендації можуть бути використані при підготовці спеціальних і узагальнюючих праць з історії України, з історії її культури, при укладанні підручників, підготовці спеціальних і нормативних курсів з історії України в навчальних

1. Освіта на Україні в цифрах: Стат. довідник за 1933–1934, 1935–1936 рр.— Х., 1936; Народне господарство УРСР: Стат. довідник.— Х., 1936; Народне господарство України: Стат. зб. за 1965, 1970, 1980, 1985, 1990 рр.

закладах.

Апробація дисертації : основні її положення та висновки обговорювалися на засіданні кафедри історії Київського державного інституту культури. За матеріалами дослідження підготовлено виступи на Всеукраїнській науковій конференції "Бібліотека і бібліотечна професія в умовах інформатизації суспільства" (Київ, 1993), науковій конференції професорсько-викладацького складу КДІК "Проблеми вдосконалення національної бібліотечної системи України" (1994) та знайшли відображення в тесті публікаціях.

Структура дисертації : поставлені дослідницькі завдання, логіка їх розв'язання визначили структуру роботи. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі "Створення мережі та вдосконалення структури вузів культури й мистецтва" показано, що на початку ХХ століття в Україні виникають перші мистецькі вищі навчальні заклади: консерваторії (в Києві та Одесі), Українська академія мистецтв тощо. Їх діяльність пов'язана з іменами таких митців української культури, як М.Лисенко, Р.Глієр, О.Мурашко, В.Пухальський та ін. Саме на базі цих навчальних закладів і формувалася мережа вузів культури й мистецтва після жовтневого перевороту. В дисертації розкривається складний і суперечливий пошук новою владою форм і методів підготовки мистецьких кадрів. Як свідчать вивчені матеріали, спочатку цей процес був хаотичним, нерідко вищі навчальні заклади створювалися з ініціативи місцевих Рад без урахування матеріальних можливостей, наявності відповідних кадрів. Такими були факультети при народних університетах, "академії мистецтв", музичні школи тощо.

Важливу роль в розгортанні організованого будівництва вищої школи відіграло проведення українізації. В першій половині 20-х років розпочинають активну діяльність музично-драматичні й художні інститути та технікуми (вони в той час також давали вищу освіту) в Києві, Одесі, Харкові, інших містах України. Для забезпечення притоку до вузів робітничої і селянської молоді було

створено робітфаки в Києві, містах Донбасу. (1) Вчилися в цих за-
зах не лише українці, а й представники інших етнічних груп -
польської, єврейської, молдавської та ін. В розділі відзначаються
і недоліки в організації підготовки фахівців культури та мистецт-
ва, зокрема, штучне розмежування цільових завдань вузів - одні
готували організаторів, інші - виконавців. Проведена в 1929 р.
реорганізація мала на меті усунути цей та інші недоліки. Проте
реорганізація зумовила уніфікацію системи вищої освіти в усіх ра-
дянських республіках, що неминуче вело до ігнорування специфіки
місцевих умов, національних традицій. Після реорганізації
кількість мистецьких вузів в Україні зросла з 5 до 11, а контин-
гент студентів збільшився в 2,4 рази. (2)

На основі архівних джерел та літератури в дисертації проа-
налізовано подальший розвиток мережі вузів культури й мистецтва.
Відбувалися зміни в організації структури вузів, відкривалися
нові факультети, виникали нові спеціальності, зокрема, в
Харківському інституті політосвіти почали готувати кадри ор-
ганізаторів і методистів бібліотечної, клубної, музичної,
екскурсійної, туристичної роботи. (3) На конкретному матеріалі
дисертант розкриває хід перебудови мистецької освіти в Україні в
1924 р. згідно відповідної постанови РНК. У передвоєнний час
відновила свою діяльність Київська консерваторія, було організо-
вано Український художній інститут у Києві, розпочав готувати
кадри Всеукраїнський бібліотечний інститут (згодом - Харківський
державний бібліотечний інститут). З приєднанням західних областей
України мережа мистецьких вузів поговинилася Львівською консерва-
торією.

З проведеного дослідження зроблено висновок, що постійні ре-
організації мистецької освіти в 20-30-ті роки зумовлювалися не
стільки професійними, скільки політичними та ідеологічними моти-
вами. Це робилося для того, щоб посилити контроль держави й прав-
лячої партії над освітянською сферою, забезпечити потрібний існу-
ючому режиму соціальний склад студентських і викладацьких кадрів.

1. Культура і життя. - 1993. - 30 жовтня.

2. Бюлетень НКО УСРР. - 1932. - №25. - С.4.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та уп-
равління України (далі: ЦДАВОУ), ф. 1, оп. 2, спр. 3810, арк. 120.

порушити демократичні принципи керівництва навчальним процесом, денационалізувати та русифікувати вищу школу.

Далі в розділі йдеться про діяльність мистецьких вузів під час евакуації в роки Великої Вітчизняної війни, про їх відбудову та відновлення роботи у повоєнний час. В останній рік війни почали працювати Одеська консерваторія, в якій навчалося 104 студенти, Львівська консерваторія — 102 студенти, Харківський художній інститут — 92 студенти.⁽¹⁾ Розширюється і мережа мистецьких вузів — розпочали підготовку кадрів Харківський театральний інститут, Львівський інститут прикладного й декоративного мистецтва. В 50-ті роки мистецькі вузи підпорядковуються створеному в Україні Міністерству культури. Вдосконалюється їх внутрішня структура — відкриваються нові факультети та відділення, реорганізуються кафедри, уточнюється перелік спеціальностей, розпочинається підготовка студентів на заочному та вечірньому відділеннях. Вже в 1961/1962 навчальному році шми формами навчання було охоплено 3459 осіб, то навіть перевищувало чисельність студентів стаціонару.⁽²⁾

Нова реорганізація вузів мистецтва й культури, зазначається в дисертації, пов'язана з прийнятою в 1963 р. постановою "Про заходи по дальшому розвитку вищої і середньої спеціальної освіти, поліпшенню підготовки та використання спеціалістів". Було встановлено нову структуру музичних вузів, об'єднано Харківську консерваторію і театральний інститут, відкрито Київський інститут культури. Внаслідок змін розширилася мережа вузів культури. Щодо мистецьких навчальних закладів, то їхнє об'єднання і перепрофілізація негайно позначилися на підготовці відповідних фахівців.

У подальші роки вдосконалювалася мережа вузів, відкривалися нові факультети й кафедри, розпочалася підготовка спеціалістів для країн Азії, Африки та Латинської Америки. Узагальнення в дисертації матеріал свідчить, що суперечливі явища суспільно-політичного життя 70-80-х років позначилися й на діяльності вищої школи. В підсумку в роботі зроблено висновок, що попри всі

1. ЦДАВУ, ф. 4763, оп. 1, спр. 34, арк. 16; Державний архів м. Києва, ф. Р-622, оп. 2, спр. 1, арк. 6.

2. ЦДАВУ, ф. 5116, оп. 2, спр. 34, арк. 1-2.

недоліки, мережа вузів культури й мистецтва, яка склалася в роки радянської влади, задовольняла певною мірою потреби країни в кадрах творчої інтелігенції та культосвітніх працівників.

У *ДРУГОМУ РОЗДІЛІ* "Кадрове забезпечення діяльності вузів культури й мистецтва" аналізуються принципи формування викладацького корпусу, його динаміка, форми й методи підготовки та підвищення кваліфікації викладачів. У перші роки радянської влади вузи культури та мистецтва мали кваліфіковані викладацькі кадри, які у своїй діяльності спиралися на передовий педагогічний досвід, знання національної та світової культури. Так, у Музично-драматичному інституті ім.М.В.Лисенка працювали відомі діячі української культури В.Степченко, М.Леонтович, Л.Ревуцький, Б.Лятошинський та ін.(1) Всього в 1921 р. в мистецьких вузах працювало 120 викладачів при контингенті студентів 600 осіб.(2) Проте за своїми політичними поглядами значна частина "старої інтелігенції" не влаштовувала радянську владу, в зв'язку з чим більшість професорсько-викладацького складу або добровільно залишила Україну, або були насильно вислані за межі республіки. В результаті вузи, в тому числі й мистецькі, відчували гостру потребу у викладачах: у 1929/1930 рр. їх нарахувалося лише 2567 осіб при потребі 6700.(3) В розділі розкриваються шляхи комплектування педагогічного корпусу — близько 30% його складу планувалося поповнити за рахунок залучення до мистецьких вузів спеціалістів без викладацького досвіду, решту мали підготувати в аспірантурі. Як свідчать вивчені документи й матеріали, аспірантура стала важливим джерелом підготовки викладачів. Вона почала діяти в 1922 р. — спочатку в інституті марксизму, а з 1930 р. безпосередньо при вузах.(4) Поліпшенню справи підготовки науково-педагогічних кадрів сприяла реалізація постанови уряду про введення вчених звань та ступенів (1934 р.). В результаті вжитих заходів у вузах культури й мистецтва напередодні другої світової війни працював великий за-

1. Музика. — 1923. — №1. — С. 18-19.

2. Яппо Я.П. Просвещение на Украине за годы революции // Путь просвещения. — 1922. — №16. — С. 22.

3. ЦЛБОВУ, ф. 166, сп. 9, опр. 838, арк. 44.

4. Збірник постанов і розпоряджень уряду СРСР. — К., 1925. — С. 248.

гін викладачів, зокрема 418 професорів, 471 доцент, 588 асистентів.

Не обійшлося й без суттєвих ваг у формуванні кадрового корпусу викладачів вищої школи. В роки радянської влади змінилися основні джерела його поповнення. Проголошення і сліпе дотримання класового принципу формування нової інтелігенції прокладало шлях до інтелектуальної праці вихідцям з робітників та селян і зводило штучні перешкоди для представників інших верств населення. Факти свідчать, що визначальними в доборі кадрів до аспірантури були не рівень знань, практичних навиків чи здібностей людини до творчої діяльності, а її соціальне походження, світоглядна позиція, належність до правлячої партії, лояльність до її політики. Тому часто траплялося, що викладачі мали недостатню професійну підготовку, низький загальнокультурний рівень, зате були переконані у своїй класовій винятковості, у своєму праві заперечувати й відкидати в культурній спадщині минулого все, що не відповідало їхнім уявленням про класові пріоритети й справжні духовні цінності.

Непоправної шкоди викладацьким кадрам вузів України завдали сталінські репресії, жертвами яких стали мистецтвознавець І.І.Ерона, художники Ю.С.Михайлов, І.І.Паламка, Л.Г.Седляр, композитор Толстяков та ін.

У розділі розкриваються заходи щодо поповнення викладацьких колективів вузів кваліфікованими фахівцями. Після завершення діїни до керівництва кафедрами були запрошені провідні майстри мистецтва й талановиті педагоги І.Ревуцький, І.Паторжиський, І.Мар'яненко, П.Козицький, К.Михайлов та ін. Проте значна частина викладачів вузів не мала вчених ступенів і звань. (1) У зв'язку з цим було збільшено прийом до аспірантури, а в 1947 р. організовано докторантуру. На основі архівних та опублікованих матеріалів опінивши стан підготовки кадрів, дисертант доходить висновку, що ефективність у цій справі залишалася низькою. Так, у 60-ті роки із 785 викладачів лише два мали вчену ступінь доктора і 48 — кандидата наук. Бжиті в подальшому заходи дещо поліпшили підготовку науково-педагогічних кадрів. Так, в 70-ті роки викладачами було захищено 7 докторських дисертацій, більшість аспірантів завершували написання дисертацій у встановлений термін. (2) Водночас "ва-

1. ЦЛВОВУ, ф. 4763, оп. 1, спр. 79, арк. 71, 79.

2. Архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 909, арк. 13.

ловий підхід" до планування підготовки науково-педагогічних працівників призвів до того, що зростала кількість докторів і кандидатів наук з тих спеціальностей, де їх було достатньо, а для викладання нових дисциплін кваліфікованих кадрів не вистачало: своєчасний захист дисертацій аспірантами затримувався в зв'язку з недостатньою кількістю спеціалізованих рад тощо. В розділі на конкретному фактичному матеріалі розкриваються різні форми підвищення кваліфікації викладацьких кадрів.

Третій розділ дисертації - "Зміщення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів". Тут проаналізовано стан матеріально-технічного забезпечення вузів, побутові умови життя студентів у досліджуваний період. Документи показують, що в перші роки радянської влади фінансовий стан мистецьких вузів був нелегким. Не маючи змоги задовольнити матеріальні потреби вузів, держава переводила їх на самооплатність. Доводилося здавати в оренду концертні зали та інші приміщення, за колективами закріплювалися земельні ділянки тощо. У 1930-1931 рр. всі мистецькі учбові заклади було переведено на державний бюджет. Проте і в подальшому вузам не вистачало приміщень, обладнання, майстерень, фінансів.

Значної шкоди, як показано в дисертації, завдала вузам війна: за час окупації на території республіки було знищено 116 навчальних корпусів, 3/4 бібліотек і лабораторних фондів. Збитки тільки від руйнування вузів становили близько 438 млн. крб. Лише Харківська консерваторія зазнала збитків на суму 3,5 млн. крб. (1)

Наведений у розділі конкретний матеріал дає уявлення про хід відбудовних робіт в Україні, в результаті чого вдалося надати вузам придатні навчальні приміщення, відновити устаткування. Проте залишалося ще чимало проблем. Так, у 60-ті роки у Львівській та Одеській консерваторіях, Харківському інституті мистецтв не було оперних студій, концертних замів, забезпеченість вузів технічними засобами навчання була недостатньою, обмеженими можливості комплектування фондів кабінетів і бібліотек. (2)

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 18, спр. 389, арк. 18; Харківський державний обласний архів, ф. 3795, оп. 1, спр. 7, арк. 1-2.

2. Бібліотекознавство та бібліографія: Ніжнілончия респ. зб.-Х., 1987.- №3.- С.36-37.

Фактичні дані переконують, що не зважаючи на зусилля держави щодо поліпшення матеріально-технічного постачання мистецьких закладів, навіть в 70-80-х роках за обсягом учбової площі на одного студента вузи відставали від встановлених норм в 2-3 рази. у малопридатних для навчання приміщеннях тривалий час працювали Київський та Харківський інститути культури, незадовільним було забезпечення вузів інструментальним фондом, не відповідала сучасним вимогам звуко- і відеовідтворююча апаратура та ін. (1)

Щодо матеріально-побутового становища студентів, то замість декларованого в 1919 р. безплатного навчання, до 1934 р. частині студентів доводилося за нього платити, не вистачало гуртожитків та їдалень, серйозні недоліки були в медичному обслуговуванні. Щоб поліпшити становище, в другій половині 20-х років утримання гуртожитків стало фінансуватися з держбюджету, виділялися кошти на будівництво нових та ремонт діючих гуртожитків, невеликі суми надавалися студентським їдальням, щоб здешевити харчування. у 1933 р. РНК прийняла рішення про повернення під гуртожитки приміщень, які використовувалися не за призначенням. (2) Турбота держави щодо матеріально-побутових умов життя студентів виявлялася і в подальшому. Зокрема, на засіданнях колегії Міністерства культури України в 1967 і 1969 рр. обговорювалися питання "Про поліпшення житлово-побутових умов, громадського харчування та медичного обслуговування студентів", розроблялися конкретні плани виконання прийнятих рішень. (3) Аналогічні питання колегія розглядала і в 1978 та 1986 рр., а весною 1987 р. Рада Міністрів України прийняла постанову про поліпшення матеріальних та житлових умов аспірантів, студентів вузів і учнів середніх спеціальних учбових закладів. Передбачалося розширити будівництво гуртожитків, переглянути з урахуванням нових архітектурних та естетичних вимог їх типологію проекти, за якими гуртожитки повинні були мати приміщення для самостійної роботи, бібліотеки, читальні зали, студентські їдальні, молодіжні кафе тощо. Проте більшість намічених заходів не було реалізовано.

Отже, підсумовує дисертант, притаманний радянській системі

1. ШВАУ, Ф. 5116, оп. 12, спр. 373, арк. 45-51.

2. Збірник постанов і рішень уряду СРСР.- К., 1935.- С.94.

3. ШВАУ, Ф. 5116, оп. 12, спр. 359, арк. 49-54.

залишковий принцип фінансування сфери освіти й культури залишався незмінним протягом досліджуваного періоду, і це негативно позначалося на матеріально-технічному забезпеченні вузів.

В четвертому розділі "Організація і вдосконалення навчально-виховного процесу" аналізуються зміст і форми викладання, методи опанування студентів мистецьких вузів теоретичними і практичними навичками з обраної спеціальності. Проведене дослідження дає підстави твердити, що в досліджуваний період навчально-виховний процес часто ставав об'єктом для експериментів та новацій, іноді позитивних, а нерідко й негативних. Після жовтневого перевороту новою владою було внесено корективи в систему вузівського навчання з урахуванням особливостей студентського контингенту, який не мав відповідної підготовки. Зокрема, було введено курсову систему з її чітким графіком навчального процесу й розкладом дисциплін згідно учебного плану, навчальної та виробничої практики, а також заліків і екзаменів по лекційних курсах та семінарах. Встановлювалися певні строки прийому до вузів, тривалості навчання. Студенти мали обов'язково відвідувати заняття. Навчальні плани формувалися з урахуванням підготовки не просто фахівця, а й громадського діяча, людини широкого світогляду та загальної культури. Погляд на вищу школу як на виробничий осередок зумовив введення виробничої практики як складової частини учебного процесу.

Такі методи викладацької роботи, як дальтон-план, запровадження у 30-х роках лабораторно-бригадний метод навчання, не виправдали себе, оскільки були спробою механічно перенести зарубіжний досвід у вітчизняні умови, протиставляли навчальну активність студента спрямовуючій ролі викладача, породжували безвідповідальність студентів тощо.⁽¹⁾ У 1932 р. постало питання про докорінну зміну методів і форм навчання студентів, які в наступні роки вдосконалювалися. Як показано в дисертації, необхідність цього була обумовлена, по-перше, безперервним зростанням обсягу інформації, активною диференціацією та інтеграцією знань; по-друге, високими темпами науково-технічного прогресу й старінням конкретних теоретичних та професійних знань і навичок;

1. Покровский И.О. О программно-методической работе ГУСа: Тез. докл. // Бюллетень IV Всероссийского съезда заведующих губоно.- М., 1923.- С.12; ШАВОВ, ф. 166, оп. 10, спр. 1309, арк. 35.

по-третє, еволюцією самої вищої школи, розширенням мережі учбо-во-дослідницьких підрозділів, ростом контингенту студентів; по-чверте, розширенням номенклатури спеціальностей і спеціалізацій. Виходячи з цього, велика увага приділялася дидактичним принципам навчального процесу, методиці лекційно-семінарських, лабораторно-практичних форм навчання, організації самостійної роботи студентів, підвищенню рівня їхньої активно-пізнавальної діяльності. В розділі наголошується на значенні введення в 70-х роках проблемного навчання, розробленої в 80-ті роки комплексної системи управління якістю підготовки спеціалістів.⁽¹⁾ На конкретному матеріалі проаналізовано досвід організації в вузах навчальної і виробничої практики, науково-дослідної та самостійної роботи студентів. Відзначаються і недоліки в організації навчально-виховного процесу в досліджуваний період: домінування інформаційного підходу у викладанні, для якого були характерні монологічне проведення занять і консультацій, конфронтаційний підхід до оцінки немарксистських течій і концепцій, засвоєння студентами готових знань без самостійного творчого пошуку та ін. На прикладі викладання суспільно-політичних дисциплін показано таку ваду навчального процесу, як його надмірна заполітизованість та ідеологізація.

У закінченні дисертації на основі проведеного дослідження зроблено узагальнюючі висновки, сформульовано положення, які вносяться на захист:

1. У роки радянської влади сформувалася і динамічно розвивалася як складова частина вищої школи України така система вузів культури та мистецтва, яка повністю віддзеркалювала суперечливі соціально-економічні, політичні та національно-культурні процеси, що відбувалися в республіці в досліджуваний період. Мистецькі вузи забезпечували, в цілому, підготовку кадрів національної художньої інтелігенції та культосвітніх працівників.

2. Ефективність роботи вузів вирішальною мірою визначалася добром, вихованням і розстановкою викладацьких кадрів, підвищенням рівня їхньої кваліфікації, матеріально-технічним забезпеченням навчального процесу. В розв'язанні цих питань поряд з позитивним досвідом роботи мали місце серйозні труднощі, помилки і

1. Матеріали комплексной системы управления качеством подготовки специалистов. - Л., 1982.

навіть злочинні дії, пов'язані з репресіями творчої інтелігенції України.

3. Якість підготовки спеціалістів у мистецьких вузах забезпечувалася належною організацією навчально-виховного процесу, удосконаленням змісту викладання і форм навчальної роботи, органічним поєднанням теоретичної підготовки студентів із освоєнням їх практичними навичками і вмінням. Водночас на рівень фахової підготовки негативно впливали притаманні радянській освітній системі надмірна централізація управління внутрішньовисшк. життям, схоластика у викладанні та інші недоліки, на подолання яких має бути спрямована реорганізація вищої школи України на сучасному етапі.

З розвалом тоталітарної системи, утворенням незалежних держав розгорнувся процес реформування вищої школи. Нині в Україні створено умови для упорядкування системи й структури вищих навчальних закладів відповідно до загальноприйнятих у світі стандартів. Перебудовується навчально-виховний процес, намічено заходи щодо видання навчальної літератури, покращення соціального захисту його учасників, як викладачів, так і студентів тощо. Певні позитивні зміни відбулися і в діяльності вузів культури та мистецтва. Закріплення і прискоренню цих процесів сприяла б реалізація ряду практичних рекомендацій.

На думку дисертанта, потребує дальшого вдосконалення існуюча нині мережа вузів. Назріла необхідність відкриття, точніше, відновлення діяльності бібліотечного інституту в Києві або Харкові, який міг би розпочати роботу на базі відповідного факультету Київського інституту культури. Для задоволення потреб у кадрах культосвітніх працівників центральних областей України варто було б відкрити інститут культури в Дніпропетровську. Доцільно розглянути питання про відкриття інституту для підготовки фахівців у галузі кіномистецтва, який, до речі, працював у повоєнний час у Києві. В умовах національно-культурного відродження, яке охопило як корінний етнос, так і національні меншини, варто було б відновити діяльність національних відділень при інститутах культури, театрального мистецтва, консерваторіях.

Актуальною залишається проблема підготовки та перепідготовки науково-педагогічних кадрів для досліджуваних вузів. На нашу думку, відчувається потреба у розширенні прийому до аспірантури зі

спеціальностей інформатика та інформаційні процеси, кіномистецтво, телебачення, музеєзнавство, консервація, реставрація та зберегання художніх цінностей.

Потребує зміцнення матеріально-технічна база вузів культури й мистецтва. Навчальні площі мають відповідати світовим нормативам, також має бути забезпеченість гуртожитками всіх студентів, які їх потребують, та медичне обслуговування.

Варто переглянути навчальні плани з метою оптимізації співвідношення фахової і загальноосвітньої підготовки студентів. Йдеться про те, щоб спеціальна, фахова підготовка була невід'ємною від виховання особистості, інтелігента, а для цього необхідна гуманізація освіти, яка б органічно поєднувала спеціальні знання з оволодінням на сучасному рівні філософією, історією, літературою, мовою. Слід було б підготувати "Нариси історії вузів культури й мистецтва України", видати праці, присвячені окремим вузам, що мало б не лише пізнавальне значення, а й сприяло б вихованню на славетних традиціях нових поколінь художньої інтелігенції, культурно-освітніх працівників незалежної України.

Основний зміст дисертації викладено в публікаціях:

1. Київські інститути мистецтва: процес становлення та розвитку // Бібліотека і бібліотечна професія в умовах інформазації суспільства: Тези доп. Всеукр. конф., 22-24 вересня 1993 р. - К., 1993.- С.123-124.

2. До питання про створення і розвиток Київського державного інституту культури // Тези XXV звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і аспірантів факультету бібліотечно-інформаційних систем за 1993-1994 навч. рік.- К., 1994.- С.77-79.

3. До питання про розширення мережі і вдосконалення структури вузів культури та мистецтва України // Питання культурології.- К., 1994.- №3.- С.80-90. (у співавт.)

4. Питання про забезпечення професорсько-викладацькими кадрами вищих навчальних закладів культури й мистецтва України// 36. статей аспірантів Київ. держ. ін-ту культури.- К., 1994.- С.13-20.

5. Підготовка кадрів для закладів культури на Україні (70-ті роки)//36. наук. праць.- К.,1994.-Вип.2.- С.144-154. (у співавт.)

6. Зміцнення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів культури й мистецтва України в 30-90-ті рр. // Питання історії культури України: 36. наук. праць.- К., 1995.- С.121-130.

Святненко А.В. Становление и развитие вузов культуры и искусства на Украине в советский период.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 17.00.01. — теория и история культуры. Киевский государственный институт культуры. Киев, 1996.

В диссертации рассматривается процесс становления сети и усовершенствование структуры вузов культуры и искусства в Украине с момента их возникновения до 1991 года. Проведен комплексный анализ форм и методов учебно-воспитательного процесса, охарактеризована проблема кадрового обеспечения вузов квалифицированными специалистами, материально-технический уровень учебных заведений.

Ключові слова: вузи культури і мистецтва України, становлення, розвиток.

Svyatnenko A.V. Formation and development of Higher Educational Institutions of culture and art in Ukraine during the Soviet epoch.

Thesis for a caddidates of historical sciences degree in field 17.00.01. — theory and history of culture, Kiev, 1995.

The thesis deals with the process of the network formation and structure of Higher Educational Institutions of culture and art improvement in Ukraine from the moment of its origin till 1991.

A composite analysis of forms and methods of educational process was conducted, a problem of Higher Educational Institutions' personnel ensuring with a qualified specialists and material and technical level of Higher Educational Institutions was described.

Key words: Higher Educational Institutions of culture and art of Ukraine, formation, development.

Друк. ІПК ПК. Зам. 61

Тир. 1000